

Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve İnanışlar (İyeler ve Yaratıklar)

Yrd.Doç.Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN*

Özet: Kaynağını halkın tarihinden, kültüründen, hatta yaşadığı coğrafyadan alan halk inanışları, bir milletin kimliğini ve karakteristik özelliğini belirleyen en önemli faktörlerdendir.

Tatar halk edebiyatında mitolojik varlıklarla ilgili mitler, genelde nesir şeklinde yazılan, iyeler ve olağanüstü yaratıklar hakkında oluşan eserlerdir. Bu eserlerde, insanların orman yaratığı Şüräle, suda yaşayan yaratıklar Su Anası, Su Atası, Su İyesi, evde yaşayan Ev İyesi, Biçura ve katledilmiş insanların ruhu olduğuna inanılan Öräk (Hortlak) gibi mitolojik varlıklar ile “karşılaşması” anlatılır.

Tatarlar, en eski devirlerde yarattıkları mitolojik varlıklar ile bugün de “iç içe yaşamakta” ve onları edebi eserlere konu yapmaktadırlar. Bu inanç, Tatar Türklerinin, kendilerini evrenin bir parçası olarak algılamalarına yardım etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tatar, Mitoloji, Tatar halk edebiyatı, yaratıklar

Giriş

Kaynağını halkın çok eski geçmişinden, kültüründen, hatta yaşadığı coğrafyadan alan halk inanışları, bir milletin kimliğini ve karakteristik özelliğini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Animizm, fetişizm ve şamanizm gibi sistemlerin izlerini taşımakta olan inanışlar, her şeyden önce bir halkın, en erken dönemlerinde ortaya çıkan düşünce şeklini, çevre ve doğa ile olan ananevi bağlarını göstermektedirler. Bütün halklarda mevcut olan mitolojik yaratıklarla ilgili mitler ve inanışlar ise tiplerin esrarengizliği ile bütün halkların mitolojisinde özel yere sahiptirler.

Tatar halk edebiyatında mitolojik varlıklarla ilgili mitler, genelde nesir şeklinde yazılan iyeler ve olağanüstü yaratıklar hakkında oluşan eserlerdir. Bu eserlerde, insanların orman yaratığı Şüräle, suda yaşayan yaratıklar *Su Anası*, *Su Atası*, *Su İyesi*, evde yaşayan *Ev İyesi*, *Biçura* ve katledilmiş insanların ruhu olduğuna inanılan *Öräk* (Hortlak) gibi mitolojik varlıklar ile “karşılaşması” anlatılır. Bu

* Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü / MUĞLA
chulpancetin@mynet.com

gibi hikâyelerde geçen olaylar, gerçeklerden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, onlar her zaman insan hayatında yer alan bir vaka olarak anlatılırlar ve dinleyenler de onları genelde gerçek olarak kabul ederler. Ayrıca, söyleyen kimse karşındakileri sözlerine inandırmak için “Kendim gördüm” veya “Bizim köyden biri görmüş” gibi cümleler kullanıp, olaya şahit de göstermeye çalışır. Tatar bilim adamı Dr. Galimcan Gıylmanov’un (1996: 6) fikrine göre iyeler ve kara ruhlar, insanoğlunu genelde yalnız olduğu zaman, kalp gözü açıldığı bir anda, korumasız, çaresiz, öksüz, efkârlı ve sıkıntılı dönemlerde yakalarlar. Günümüzde bu mitolojik varlıkların birçoğu (*Şüräle, Kır İyesi, Dağ İyesi, Değirmen Anası, Albastı, Obur, Su Anası*) inanırlığı kaybetmeye yüz tutmuş olsa da, Tatar Türkleri, bazılarının (*Ev İyesi, Biçura, Ahır İyesi, Öräk, Hamam İyesi*) varlığına bugün de inanmaya devam etmektedirler.

Tatar Türklerinin mitolojik hikâyeleri hakkında ilk bilgi 1875 yılında Macar bilim adamı Gabor Balint’in Budapeşte’de yayımlanan *Kazani-Tatar Nyelvtanulmanyok. İ.Füzet. Kazani-Tatar Szövegek* (1875: 60) adlı kitabının *Kereşen Tatarlarının İnandıkları Mitolojik Varlıklar* bölümünde verilmiştir. Macar bilim adamının tespitine göre, Kereşen Tatarları¹ *Ev İyesi, Ahır İyesi, Su İyesi, Orman İyesi, Şürele, Albastı ve Obur* gibi yaratıkların varlığına inanırlar.

1880 yılında Kazan’da Tatar ceditçi bilim adamı, yazar Kayum Nasıyri’nin Rusça “Kazan Tatarlarının Hayatında İslam Etkisi Dışında Kalan İnançlar ve Örf-Adetler” adlı makalesi yayımlanmıştır. Nasıyri bu eserinde (1880: 241-270) ilimde bir ilk olarak, Tatar halk masallarında sık rastlanılan *Ejdarha, Yuha, Diyü (Dev)* gibi olağanüstü yaratıkları tahlil etmiş ve halk inançlarında yaygın olan *Albastı, Öräk, Biçura, Şüräle, Öy İyesi, Abzar İyesi* gibi mitolojik yaratıklar hakkında bilgi vermiştir. Tatar mitleri ile ilgili daha bir önemli kaynak da 1910 yılında Yakov Koblov tarafından yazılan *Kazan Tatarları Mitolojisi* adlı kitaptır. Bu eserinde yazar, mitolojik hikâyelerin artık sadece yaşlıların hafızasında korunduğundan, gençler tarafından önemsenmediğinden yakınmakta ve bu hikâyeleri Kayum Nasıyri’nin söz konusu kitabında verilen şemaya göre araştırmaktadır. Ama şu gerçeği de söylemek gerekir ki mitolojik yaratıklar hakkında Y. Koblov tarafından yapılan tahliller daha doyurucudur. Ayrıca bu kitap derlenmiş olan malzeme açısından da daha zengindir: bu kitapta toplam 15 tane mitolojik hikâye yer almaktadır.

Y. Koblov’un eserinin iyelerle ilgili kısmı 1913 yılında Tatar Türkçesine çevrilip *Añ* dergisinde yayımlanmıştır. 1917 yılından sonra artık mitolojik varlıklarla ilgili araştırmalara pek rastlanmaz. Geçen yüzyılın 80’li yıllarında ise bu konu üzerinde L. Cemaletdinov, R. Ahmetcanov, S. Şemsi gibi bilim adamları çalışmıştır. Ayrıca 1996-1999 yıllarında Kazan’da yukarıda andığımız Dr. Galimcan Gıylmanov tarafından iki ciltlik *Tatar Mitleri* (Tatar Mitleri) adlı kitap yayımlanmıştır.

lanmıştır. Bu kitapta ele aldığımız konu ile ilgili çok zengin malzeme bulunmaktadır ve biz bu makaleyi yazarken başka kaynaklardan ziyade bu iki ciltlik kitaptan yararlandık.

Mitolojik yaratıklar, Tatar halk edebiyatında alçak ruhlar, kara ruhlar, sihri varlıklar olarak adlandırılıp çeşitli gruplara bölünerek araştırılmaktadırlar. Fakat biz Kayum Nasıyri'nin (1974: 45) izinden giderek mitolojik yaratıkları iki ana kolda incelemeyi uygun gördük:

1. Yer üstünde yaşayan yaratıklar, 2. Su altında yaşayan yaratıklar.

Y. Koblov da buna benzer gruplamayı tavsiye etmiş fakat bu konuda biraz daha ileriye giderek yerde yaşayan varlıkların evde, tarlada, kırdan, ormanda yaşayan yaratıklar olarak incelemiştir. Bu yüzden biz kendi araştırmamızda Y. Koblov'un tavsiyesine de uymaya çalıştık.

Tatar mitolojisinde yer alan mitolojik varlıkları, genelde iyelere ve kara ruhlarla ayrılmış vaziyette buluyoruz. Peki, iyeler ve kara ruhlar arasındaki benzerlik ve fark nedir? Neden bazen aynı mekânın (meselâ, evin, ormanın) hem iyesi hem kara ruhu olur?

“Yüksek mitoloji”ye ait olan Tanrı ve onun yardımcılarının farklı olarak “alçak mitoloji” vekilleri olarak algılanan iyeler hakkında oluşan inançların kökleri, Türk mitolojisinde çok eski devirlere uzanmaktadır. Meselâ Altay Türklerinde böyle bir mite rastlamaktayız: Yer altı Tanrısı Erlik Gökten kovulduğu zaman, onunla beraber bir sürü hizmetçisi de yere dökülür. Suyu düşenler su iyeleri, dağa düşenler dağ ve tayga iyeleri olarak bilinmeye başlarlar. Eve düşenlerini de ev iyeleri olarak kabul ederler. Tatar Türklerinde bu tür mitler korunmamıştır fakat Tatar inanç sisteminde de çeşitli yerlerde yaşadıklarına inanılan bir grup iye vardır: Su İyesi, Çeşme İyesi, Yer İyesi, Orman İyesi, Tarla İyesi, Dağ İyesi, Yol İyesi, Ev İyesi, Ahır (Kiler) İyesi, Hamam İyesi vb. İyeler, kutsal ruhlar olarak bilinirler ve doğa ile sıkı bir ilişkide olduklarına inanılır. Onlar, “yaşadıkları” mekânları kötü ruhlardan, afetten koruyan ve insanlara da yoldaş, yardımcı olan varlıklar olarak bilinirler. Zaten insanlar da onlara saygı duyarlar, çoğu zaman bu iyeler ile iç içe “yaşadıklarına” inanırlar, onların “bulunduğu” yerleri temiz tutmaya çalışırlar. Ayrıca insanlar, iyelere çeşitli bağışlarda da bulunurlar: Su, çeşme gibi mekânlarda yaşadığına inanılan iyelere saç teli, elbiseden alınan ip, madeni para gibi “kurbanlar” atarlar. Yer ve Kır İyelerine sonbaharda hasat toplandığı zaman mutlaka pay bırakmaya çalışırlar; Ev İyesine adak adayıp sadaka verirler vb. Fakat insanlar, bu iyelerin zaman geçince kötü niyetli varlıkların ellerine düştüğüne ve doğaya, canlılara, insanlara ziyan vermeye başladıklarına da inanırlar. Bu yüzden sonraki devirlerde iyelerden korkmaya başlarlar.

Sibirya Tatarlarında ise İyeler, alçak ruhlar olarak algılanırlar. Yakutlarda İyelerin yerini *İççi'ler* alır. Buryatlarda *Ejen*, Moğollarda *Edzen*. Orta Asya Türklerinde iyelere zaten nadir rastlanır. Onların yerini genelde başka ruhlar alır: Kutsal olanlar “Ata”lar, “Baba”lar, “Pir”ler, alçak olan ruhlar da, cinlerdir.

1. Yer Üzerinde Yaşayan Mitolojik Varlıklar

Cir İyāse (Yer İyesi): Yer İyesi, birçok Türk boyu için ortak bir varlık sayılabilir. İnsan nerede yaşarsa yaşasın hep kendisinin topraktan var olduğuna inanmış, bu yüzden Yer Ana'ya özel saygı göstermiştir. Toprağı verimli hale getirmek kutsal iş sayılmıştır. Yer, yani toprak, erkekler tarafından “tohumlandırılmış” (tohumu toprağa erkekler atmış) ve bu uğraşın sonucu olarak toprak bol hasat vermiş, yani “doğurmuş”. Anlaşılan yer, bir ana vazifesi yüklenmiş. Bu yüzden toprak; yer, kadın cinsinden sayılmış ve ona saygı ile Toprak Ana, Yer Ana demişlerdir. Tatar Türkleri mevsimlerle ilgili gelenekleri yerine getirdikleri sırada da (meselâ *Qarğa Botqası* (Karga Lapası) bayramı sırasında) Toprak Ana'ya saygı yüzünden kardan açılan yerlere lapa serperlermiş. Ayrıca Tatar Türklerinde Yeri, Toprağı koruma âdeti de oluşmuş. Meselâ yaz mevsiminde, 25 Haziran'dan 5 Ağustos'a kadar devam eden aşırı sıcakların ilk haftası, Tatar Türklerinde *Ayaw Atması* (Koruma Haftası) olarak adlandırılır. Bu dönemde doğa hasadı doğurmaya hazır olduğundan dolayı, doğayı incitmek (toprağı sivri uçlu nesnelere ile kazmak, ağaçları yıkmak, kurban kesmek vb.) yasak olmuştur.

İnsanın topraktan var olması, toprak ile iç içe yaşaması, ölünce de toprağın kucağında yok olması, kadim insanları son derece etkilemiş olsa gerek. Toprak gizli bir güce sahip olmuş ve insanı hep kendine çekmiştir. Toprak ile büyü de yapılır olmuş (meselâ mezar toprağı ile ölümü çekme, evin temelinden toprak alarak bu eve sahip olan nesli kurutma, insanın ayak altından toprak alıp onun gücüne zarar getirme v.b.) Birçok Türk boyunda “yürüdün yolda toprağın olayım” gibi bir ibare de vardır. Değerli, aziz insana bugün de Türkler, “ekmeğim, toprağımın” derler.

Vatanından uzakta, gurbette kalan insana, vatanından toprak getirme geleneği de mevcuttur. Gurbette kalan insanın birçoğu son vasiyeti olarak öz vatanında, doğduğu toprağa verilmek istediğini söyler. Bu yüzden Tatar mitolojisinde birçok iyeler arasında *Yer İyesi'nin* de olması, onun kutsal bir varlık olarak algılanması, son derece doğaldır.

Türkiye Türkleri Yer İyesine *Tarla Bekçisi* derler. Karaçay-Balkar Türklerinde bu İye *Cer İyese*, Çuvaşlarda *Nraş Amaşe*, Yakutlarda *Aan Darhan Hotun* olarak bilinir. Tatar Türklerinde yaşayan bir inanca göre *Yer İyesi* kır saçlı kocakarı suratında olur ve Uruk ağacında yaşar. Yazın ağaçlar işte bu kutsal

ruhun *Eräkä-Ceräkä* adlı yavrularının soluğundan yeşermiş (Gıylmanov 1996: 111).

Yer İyesi, genelde tarlalarda bulunur, onların sahibi olarak bilinir ve bu yüzden *Yer İyesini Basu Anası* (Tarla Anası), *Basu İyäse* (Tarla İyesi) diye de adlandırılırlar. Kazan civarı köylerinde *Yer İyesi'ne Anş Anası* (Çavdar Anası) da denmektedir. Tahıllarda gözüken bir hastalığın *Anş Anası Hastalığı* olarak adlandırılması da bu mitolojik varlıkla ilgili olmalıdır. Yeri zayıf ve çiğnenmiş gibi gözüken ekinlere halk dilinde *Anş Anası İzleri* denilir. Bu yerde yetişen çavdarı toplayıp ondan un öğütmek yasak edilmiştir. Onu toplayıp tarla kenarında ateşe vermek uygun görülürmüş.

F. Bayazitova (1995: 134), Çupreli ilçesinde yaşayan Tatarlardan *Yer İyesi* ile ilgili şöyle bir hatıra derlemiştir:

“Oraya gittiğimizde annem atın önüne geçip her şeyden önce *Yer İyesi'ne* selam verirdi: “Biz geldik, Allah isterse, siz de yardıma gelin” derdi. Yemek molası zamanında da “Bize yardıma gelenler, buyurun, yemeğe de gelin” diye *Yer İyesi'ni* soframıza davet ederdi. “Yer İyesiz olmaz!” derdi annem...”.

Tarla işleri ile uğraşan Tatar Türkleri, *Yer İyesi'nin* gönlünü almadan bol hasat alamayacaklarına ve kendilerinin bu tür işleri yapacak kadar sağlıklı ve kuvvetli olamayacaklarına inanmışlardır. Tarlada orak işleri bittikten sonra ökçeleri ile yere vurarak “Yer, yer! Altı atlık kuvvet ver!” veya “Yer, yer! Altı araba çavdar ver, iş atının gücünü ver!” diye tekrar etmeleri, orakçı kızların ve kadınların da yerde yuvarlanıp, “Yer, bana gücümü geri ver” gibi dilekte bulunmaları (Möhämmätcanov 1982: 50-53) buna delildir. Tatar Türklerinde *Yer İyesi'ne* yumurta ile saygı gösterme töreni de vardır:

<i>Bu yılğı çäçülär</i>	Bu yılki tahıllar
<i>Qoth möbäräk bulsn,</i>	Kutlu mübarek olsun,
<i>Tormş tügäräk bulsn;</i>	Hayat eksiksiz olsun,
<i>Mal-tuvarlar da artsın,</i>	Mal-davarlar da artsın,
<i>Tay qohnnar da çapsn,</i>	Tay kulunlar da koşsun,
<i>İgennärebez uñsn,</i>	Ekinler de bol olsun,
<i>Kükäy kebek tuq bulsn,</i>	Yumurta gibi tok olsun,
<i>Yözebez, küñelebez</i>	Yüzümüz ve gönlümüz
<i>Kükäy kebek aq bulsn!</i>	Yumurta gibi ak olsun!

Kadim insanlar yere tohumları atmadan önce bu sözleri söyleyerek ekin ekecek yerde yumurta yuvarlatırlarmış. Bazen yumurtaları tohumlarla beraber toprağa atarlarmış. İlginç olan, bu törenin diz üstü uygulanmasıdır. Kadim insanlar, *Yer İyesi'nin* önünde diz çökmektedirler.

Mahmut Kaşgarlı'nın "Divanü Lügâtit-Türk" (1072-1074) sözlüğünde *Yer İyesi*'nin rızasını alma töreni, *Keşan* diye anılıyor. Yazar, bu kelimenin anlamını yazar, "Orak işleri bittikten sonra Yerin rızasını almak için getirilen buğday ya da erzak" olarak vermiş. G. Gıylmanov (1996: 113), Eski Türklerin bazı tahılları kutsal gördüklerini düşünmekte ve buna delil olarak, Eski Uygur yazılarında rastlanan "Onun (Yerin) rızalığını alma rızkı, yeşil bezelyedir", "Onun rızasını alma rızkı, piringtir", "Onun rızasını alma rızkı, darıdır" gibi deyimleri getirmektedir.

Eskiden Tatar Türklerinde Yer Ana'ya saygı göstermenin bir yolu daha varmış: "Eğri yumurtası" töreni. Sabana çıktıkları zaman, toprağa, ağaç kabuğundan yapılan kovadan ilk tohumla beraber, buğdaylar yumurta büyüklüğünde yetişsin ve uçları tok olsun dileğiyle pişmiş yumurtalar atarlarmış. Bu yumurtaları sonra çocuklar toplayıp yermiş. Bir tanesini de *Yer İyesi* için toprağa gömerlermiş (Bayazitova 1995: 7-10).

Kereşen Tatarlarında *Yer İyesi*'nin rızasını alma törenine *Qorman* veya *Qorman Tavuğu* derler. Bu geleneği nehir kenarında uygulurlar. Kesildiği kurbanaya göre bu geleneğe *Aq Bahq (Ak Bahk) Qorman, Tavıq (Tavuk) Qorman, Sanq (Koyun) Qorman, Ügez (Öküz) Qorman* da derler. Kereşen Tatarlarının, orak işleri bittikten sonra *Yer İyesi*'nin rızasını almak için bir tavuk kesip, onun başını toprağa gömüp kalan kısmını pişirip ailece yedikleri de bilinir.

Tatar Türklerinde *Yer İyesi* ile ilgili inançlar da vardır. Meselâ birisi yere düşüp elini ayağını incitirse, *Yer İyesi*'nden merhamet aramak için bu yere yağ, tuz, yumurta gibi yiyecekler atarlar, demir bir nesne (iğne, çivi) veya insanın boyu kadar ip gömerler. Ayrıca bu sırada büyü sözleri de kullanırlar.

Bulgar-Tatar Türklerinde yalan yemin etmek, yemini bozmak, verdiği sözde durmamak, en büyük günahlardan sayılır. Bu tip günahları işleyen insanları yerin kaldıramayacağına, onları *Yer İyesi*'nin yutacağına inanılır. Bu yüzden "Yer yutsun!" biçimindeki beddua da, en kötü beddualardan sayılır.

Qır İyâsi, Yapanay (Kır İyesi): *Kır İyesi*, *Yer İyesi*'ne çok yakın bir varlıktır. Onların dış görünümünde bir fark olmasaydı, bu iki iye aynı tip olarak da kabul edilebilirdi. Tatarlar, *Kır İyeleri*'nin (onlar çoğul olarak da algılanırlar: ne kadar kır varsa hepsinin iyesi de farklıdır) uzun elli, uzun parmaklı, pütür yüzlü yarı ağaç yarı insan kılığında olduğuna inanırlarmış. *Kır İyesi* genelde kırım ortasında büyüyen yalnız ağaçta veya çalıda "yaşarmış". İşte bu yüzden ona *Yapanay* (*yapan* kelimesi Tatar Türkçesinde "sakin, köysüz, ıssız alan" anlamına gelir) da derler.

Kır İyesi'nin temel vazifesi, kıra göz kulak olmak, ekinleri korumak, insanlara kır işlerinde yardım etmektir. Ayrıca, kırdaki çukur yerlerde uyuyakalan veya

felâkete uğrayan insanların hayatını da kurtarırmış. Onları isimleriyle çağırıp uyandırmış. Ekinleri de yangından *Kır İyesi* kurtarırmış. Alev ekinlere doğru uzanınca *Kır İyesi* rüzgârı ters tarafa üfletir ve böylece alev ekinlere dokunmadan öbür tarafa geçermiş.

Kır İyesi, ekin içine girip yuvarlanmayı da çok severmiş. Ekin içinde bu gibi çığneden yerleri görünce köylü insanlar hâlâ: “*Kır İyesi*’nin işi bu... Ekinler bol olacağına benziyor” derler. Bir de, ellerinin uzun olması sonucu *Kır İyesi* göğe uzanıp yağmur bulutlarını kendi kırı, tarlası üzerine çekip getirir ve bu bulutları avuçlarında sıkarak yağmur yağdırır. Komşu kırların iyeleri kendi kırlarına yağmur yağdırmak isteyince de bunlar arasında kavga çıkarmış (işte şimşek de bundan dolayı gözükürmüş!). Üzerine hep yağmur yağın bir kır hakkında da “İyesi güçlü galiba, genç olmalı” derlermiş.

Eskiden insanlar, *Kır İyesi*’nin kıra sahiplenmesini istedikleri zaman, o kıran ortasına yalnız ağaç dikerlermiş. Hatta Penza Tatarlarında² *Kır İyesi*’ne tapmışlardır. Nadiren de olsa bu geleneğe günümüzde de rastlamaktayız. Birkaç aile bir araya gelip koyun satın alır, dağın başındaki bir ağacın dibinde kurban keser ve büyük bir kazan asıp, lapa pişirir. Sonra hep beraber hasadın bol olmasını isteyerek dua eder ve pişen lapanın tadına bakarlar. Sonra da oyunlar oynanır. Ona, “kır kurbanı” derler ve kır işleri bittikten sonra yerine getirilir. Bu geleneğe Karaçay-Balkar Türklerinde de rastlıyoruz. Mordva Tatarları³ ise *Kır İyesi*’nin erkek olduğuna inanırlar ve ona *Kır Atası* derler. Onu razı etmek için kıra başaklar, ekmek kırıntılarını serpip, kıran başında “kır sakalı” diye anılan bir demet biçilmemiş ekin bırakırlar. Bu “kır sakalları”na değişik isimler verilir: *Tawlıq* (Dağlık), *Cir Öleşe* (Yer payı), *Cir Bayı* (Yer Beyi). Gördüğümüz gibi, Mordva Tatarları da kır’ı, canlı biri olarak algılamışlar, bu yüzden de onun sakalı (bir demet biçilmeyen ekin), ağzı (kıra, tarlaya götüren dar yol), kirpikleri (kıran orta yerinde özellikle dikilen iki karama ya da meşe ağacı) vb. olduğuna inanmışlardır. Kıran orta yerindeki çukur gibi oyuk yerleri de sürmeden bırakırlar: Onlar da kır’ın “gözleri” imiş. Kurak yıllarda veya yaz sıcakları bastırınca bu “gözlerden” su çıkacağına ve bu şekilde, ekin kır’ının susuzluktan ıstırap çektiğini gören *Kır İyesi*’nin ağlayacağına inanılmaktadır (Gıylmanov 1996: 120).

Kır İyesi’nin kıra terk ettiği, kır ortasında yalnız büyümekte olan ağacın birdenbire kurumasından belli olmuştur.

Qorıq, Taw İyâse (Dağ İyesi) Tatarların yaşadığı bazı dağlık yörelerde (Ural’da, Orenburg’ta) saygıdeğer ihtiyarlara bugün de *qonq* diye seslenirler. Çok nadiren bu kelimeyi sert tabitli ihtiyarlar için de kullanırlar. Eski Türk ve Fin-Ugor kabileleri dilinde bu kelime *Yer* ve *Dağ İyesi*’ni de bildirirmiş. Tatar Türklerinde günümüzde de “Qorıqlı il, görkemli il”, “Qorıqlı yerin sıhhati çok” gibi deyimlere rastlanır.

Konq kelimesi, Eski Türkçede “dağ deliği” anlamına da gelmektedir. Dağ iyesi *Konq* hakkında da zaten dağ kovuşlarında, yer deliği olan kuyularda yaşar derler. Bilim adamlarının tespitine göre, Sümer uygarlığında da *qur* kelimesi “dağ”, “dağlık ülke” anlamında kullanılmaktadır (Gıylmanov 1996: 117).

Tatarlar arasında *Dağ İyesi* ile ilgili birçok efsane korunmuştur. Bunlardan biri, Başkurdistan’da bulunan *Yegämeş* dağı hakkındadır:

“Eskiden Yegämeş dağı daha yüksek olup, kimse onun tepesine ulaşamazmış. Bu dağın tepesindeki gölde bir dişi ördek ile erkek ördek kılığında *Dağ İyeleri* yaşamış. Onlar sabahleyin bir yerlere uçup giderler ve akşamüstü geri dönüp bütün gece gölde yüzerlermiş. En usta avcılar bile onlara nişan alıp oklarını değdiremezmiş.

Gel zaman, git zaman bir gün Rizvan adlı bir yiğit bahadırlığını göstermek istemiş ve şafak sökmeden dağa doğru yola çıkmış. Fakat dağa çıkması çok zormuş; ayağına sarmaşık otlar sarılıyor, geçilmez çalılar yolunu kapatıyor bir de göz açtırmayan rüzgâr esiyormuş.

Yiğit yiğitliğini etmiş, akşama doğru nihayet dağın tepesine ulaşmış ve mas-mavi gölü görüp hayran kalmış. O an ördek çifti göle dönmüş ve yiğit okunu alıp dişi ördeği vurmuş. Erkek ördek bunu görünce Rizvan’ın tepesinde bir müddet dönmüş ve sonra taş kıyıya çarparak canına kıymış. Yiğit, avladığı ördeği sırtına asıp evine dönmek için yola düşmüş.

Aniden fırtına kopup, çalıların köklerini sökmüş, dağı sarsmış. Yiğit çok korkmuş, arkasına dönüp bakınca, gölün birden kaybolduğunu ve onun yerinde büyük bir uçurumun oluştuğunu görmüş.

Eve gelince ördeği kazana atmış, fakat ördek bir türlü pişmiyormuş. Üç gün üç gece kaynatmışlar ama gene de pişirememişler. Sonunda atmak zorunda kalmışlar.

Böylece dağ iyesiz kalmış. O gün bu gün Yegämeş dağı her gün biraz daha çökmekte ve alçalmaktaymış.”⁴ (Gıylmanov 1996: 118)

Bu efsaneden atalarımızın, *Dağ İyesi*’nin totem kuş (burada: yaban ördeği) kılığında olduğunu düşündüklerini anlıyoruz. Ayrıca ördek, Tatar mitolojisinde yerin, yaratılışı ile ilgili efsanelerde de temel kahramandır. Bir efsaneye göre ördek, Ebedi Derya dibinden lağım-balçık çıkarıp karayı oluşturmuş. İkinci bir efsaneye göre ördek, ufak taşlar çıkarıp dağları kıyıları oluşturmuş.

Zamanla Türk mitolojisindeki *Dağ İyesi*’nin yerini Fars Mitolojisinden giren Devler almaya başlamış ve bunlar her şeyden önce yerin altına ve dağa gömülen hazinelere sahip çıkan tipler olarak bilinirler olmuşlar.

Orman İyâse (Orman İyesi) Bazı yörelerde *Orman İyesi*'ne *Qarurman Babay* (Karanlık Orman Dede). bazen de *Orman Hucası* (Orman Sahibi) derler. Tatar Türkleri arasında, ormandaki ağaçlara, çalılara, bitkilere, hayvanlara kuşlara sahip çıkan bu mitolojik varlık hakkında çok güzel efsaneler yaşamaktadır.

Orman İyesi, ormandaki en yaşlı, en güzel meşe ağacı kılığında olmuştur. Bazen o, ormanda gezer ve keyfi yerinde olduğu zaman kalın sesle şarkı söylemiştir. Fakat onun en önemli görevi, her sene ağaçların tomruğuna halkalar eklemektir. *Orman İyesi*, kimseye gözükmeyen ağaçlara o halkaları ekleyip durur, canı sıkıldığı zaman da ağaç gövdelerine değişik resimler çizermiş.

Sibirya Tatarları, *Orman İyesi*'ni bembeyaz saçlı, kır sakallı uzun boylu bir ihtiyar olarak tanımlarlar. Eline uzun sopa alıp, sağ omzundan sırtına çanta asmış, yüzü nur saçan bir ihtiyar olarak bilinen bu *İye*, insanlara asla ziyan vermez, tersine, yoldan şaşırana yol gösterir ve en önemlisi ormanı afetten korumuştur.

Orman İyesi'nin torunu, *Orman Kızı*'dır (*Tañçulpan* da denilir). Onun kayın kılığında olduğuna inanılır. *Orman Kızı*, genelde omuzuna yeşil şal örtmüştür, üzerine rüzgârdan daha hafif bir elbise giymiştir ve başına çiçeklerden örülen bir çelenk takmıştır, beyaz yüzlü, neşeli bir kız olarak tasvir edilir. Ayrıca o da dedesi gibi, yolunu şaşırana insanlara ve evcil hayvanlara köy yolunu gösterir, ormanda şafak sökmeden gezmeyi severmiş.

Fakat Tatar inanç sistemine göre ormanda, *Orman İyesi* ve *Orman Kızı* gibi iyi niyetli varlıkların dışında, insanlara zarar veren alçak ruhlar da "yaşamaktadır". Meselâ, *Şüreli* gibi.

Tatarlar, *Şüräle* adlı mitolojik yaratığı, çocukluklarında anne babaları ve nineleri tarafından okunan, büyük Tatar şairi Abdullah Tukay'ın şiirsel masalından tanırlar:

*Närsä bu, qaçqınm cenme?
Yä öräkme, närsä bu?*

*Qot oçarlıq bik kildeşez
ällä nindi närsä bu!*

*Borm kâp kâkre bögelgänder
tâmam qarmaq kebi,*

*Töz tügel qullar, ayaqlar da
botaq-tarmaq kebi.*

*Yaltıny, yalt-yolt kiläder
eçkä batqan küzläre,*

Nedir bu, kaçak mı cin mi?
Ya hortlak mı nedir bu?

Ürkütecek çok da çirkin
Belirsiz bir şeydir bu!

Burnu tamamen bükük,
Eğri sanki olta gibi

Düz değil kollar, ayaklar
Budaklanmış dal gibi.

Parlıyor yaldız gibi
İçe batan gözleri,

*Çot oçar kürsän ägär tönlä tügel
köndezläre.*

*Yap yalanğaç, näp näzek, läkin
keşe töslä üze;*

*Urta barmaq buyğığı bar
mañğayında mügeze.*

Korkarsın görsen eğer gece değil
Gündüz bile

Çıplak, incecik fakat insan gibi
Boyu bosu,

Orta parmak kadar boyu
Alnında var boynuzu.

Tatar halk inancına göre *Şüräle*, aynı *Orman İyesi* gibi karanlık ormanda yaşar ve dış görünümü ile insanlara benzermiş. Fakat ağaçlar gibi uzun boy- lu, uzun kollu, parmakları iki-üç arşın uzunlukta olan *Şüräle*'nin vücudu tüylerle kaplıymış. Kulaklarının da uzun, hatta alınının ortasında bir boynuzu- nun da olduğunu söylerler. Bir de, *Şüräle*'nin koltuk altlarında bir delik bu- lunup, bu delikten bütün iç organları gözükürmüş. *Şüräle* hiçbir zaman ko- lunu havaya kaldırmazmış, çünkü koltuk altı deliklerine ağaç budağı saplanıp ölebilirmiş. *Şüräleler*, hem erkek hem kadın olabilir ve ormanda sürü sürü veya ailece otururlarmış. Kadın *Şüräleler*'in memeleri çuval kadar olurmuş. *Ana Şüräleler* bunları omuzlarından arka tarafa atarak gezerlermiş.

Şüräleler biraz eğilip yürür ve insan gibi konuşurlarmış. *Şüräleler*'in insan dilini kullanması insanları harap edermiş; *Şüräle*, ormanda imdat isteyen bir ses çıkarıp insanları yoldan saptırır ve ormanın en karanlık köşelerine götü- rürmüş.

Şüräle, kopuz sesini çok severmiş. Tatar halk bilimi uzmanı N. İsenbet'in derlediği bir mitolojik hikâyede bu konuda şöyle denir:

“Bir gün bir çoban ormanda at güderken gece ayı gelmesinden korkup ağaç başına çıkmış ve kopuz çalmaya başlamış. Bu kopuz sesine ormandan bir *Şüräle* gelmiş ve ağaç altında oynamaya başlamış. Oynaması durunca da “Hey, adam, ben de senin yanına ağaç başına çıkayım olur mu?” diye ses- lenmiş. Adam: “Çık” demiş. *Şüräle* ağaca çıkmış ve kolları ile ağaç budakla- rına asılmış. Adam da balta sapı ile *Şüräle*'nin kollarına vurup, onu yere düşürmüş.” (Gıylmanov 1999: 71)

Şüräle, insanların gözüne genelde bahar ve yaz mevsiminde güneş doğarken veya güneş batarken görünür ve sadece yalnız olan insanları korkuturmuş. O, orman yolunda insanın karşısına çıkar ve yolu şaşırtdığını söyleyip ağlar, yardım istermiş. Yardım etmeye çalışan insanoğlunu da ormanın hiç bilin- meyen köşesine götürürmüş. Fakat *Şüräle*, ormana yalnız gelmeyen veya yanında köpek olan birinin yolunu asla kesmezmiş. Bu yaratığın garip bir alışkanlığı varmış: Kendisi soru sormayı sevse de hiçbir zaman ona sorulan soruları yanıtlamazmış. Bunun yanında *Şüräle*, çok saf bir yaratıkmiş ve bu yüzden halk arasında *Orman Sağı* (Orman Koyunu) olarak da adlandırılır- mış.

Şüräle, dişlerini gösteren veya kahkaha atan insanları uzun parmakları ile gıdıklayıp öldürürmüş. Bu, onun en önemli özelliklerindenmiş. Yani uzun parmaklı *Şüräle* rastladığı her insanı gıdıklı-mıdıklı oynamaya çağırır. Sağ kalmak isteyen insan bu oyunu asla kabul etmemeliymiş. Parmakları, ağaç budakları gibi eğri bükü ve tüysüzmüş. Bir de *Şüräle*, yaşadığı sürece parmaklarını birkaç kere değiştirmiş. Tatar Türklerinde bu parmakları orman yolunda bulan insanlar şanslı sayılırlar. Bu taş “parmaklar” fen biliminde *Belemint* adı ile bilinir ve onu ovalayıp yaraya serpince yaranın çabuk iyileşeceğine inanılır (Gıylmanov 1999: 69).

Şüräle'den kaçıp kurtulmak neredeyse imkânsızmış; çünkü çok hızlı koşar ve gövdesi de ağaca benzediği için ağaçlar arasından fark edilmezmiş. Ama *Şüräle*'den kurtulma yolu yine de varmış: giysileri ters, sağ ayakkabıyı sol, sol ayakkabıyı sağ ayağa giymek ya da gidilen yolu gizlemek için geriye yürümek gerekiyormuş. Böyle yapınca *Şüräle* ters tarafa koşarmış. Bir de *Şüräle* sudan çok korkarmış. Peşinden koşan *Şüräle*'den kurtulmak isteyen bir insanın akarsuya doğru koşması ve *Şüräle* “Suyun başı ne tarafta?” diye sorarsa, ona suyun aktığı tarafı göstermesi gerekir. Böylece oraya gidip geri dönmemesi sağlanır. Tatar Türklerince kullanılan “*Şüräle'ye suyun başını göstermek*” deyimini, birilerini aldatmayı anlatır.

Yukarıda bildirdiğimiz gibi *Şüräle*, köpek ile kamçıdan çok korkarmış. Ormana gelen insana her şeyden önce “Hav hav var mı? Çuh çuh var mı?” diye sorar ve köpek ile kamçı sesini duyunca kaçarmış. *Şüräle*'nin bir özelliği de ata binmeyi çok sevmesiymiş. Orman yanında otlayan at sürüsünden en iyi atı seçer ve onun üzerine binip gün boyu koşturup oynarmış. Tatarlar, sürüden herhangi bir atın eve ter içinde döndüğünü görünce, onun üzerinde *Şüräle*'nin koşturduğuna inanırlarmış. Bazen insanlar en iyi atın üzerinde zift yakıp sürüye öyle gönderirlermiş. O ata *Şüräle* bindiğinde yapışır ve inemediği için atla birlikte köye gelirmiş. At ile yakalanan *Şüräle* çoğu zaman cezalandırılıp öldürülürmüş. Onu hamama kapatarak yakarlar, yahut ateşe atarlarmış. Bazen sopa ile dövüp öldürürlermiş. Fakat *Şüräle*, ölmeden önce insanlara ve onların oturduğu köye beddua eder ve bu beddua insanları ve köyü en kötü şekilde etkilemiş. Bu konuda Tatarlar arasında korunmuş olan birçok mitolojik hikâye bulunmaktadır. *Şüräle*'nin ölümüne sebep olan köy fakirliğe uğrar, artık bir hane bile artamaz veya yangından yok olurmuş. Meselâ:

“Karabay adlı bir köyden bir adam, atını otlamak için kıra bırakıyormuş. Bir sabah atını almaya gitmiş ve onun ter içinde kaldığını görmüş. Adam bu hale çok şaşırılmış. Bir de bu at ile bütün gün saban sürmesi gerekiyormuş. Ertesi gün at yine ter içinde kalmış.

Adamın aklına büyüklerin söyledikleri gelmiş ve bu sefer atını kira sırtına zift sıvayarak göndermiş. Ertesi gün erkenden atını almak için avluya çıkınca “Hey, kapıyı aç, atını getirdim!” diye bağırarak bir ses duymuş. Kapıyı açınca gözlerine inanmamış: Atın sırtında zifte yapışmış *Şüräle* oturuyormuş.

Halk adamın avlusuna toplanıp *Şüräle*'yi balta kolu ile dövmeye başlamış. Vurarak öldürselemiş *Şüräle*'nin bir damla kanından birkaç *Şüräle* daha yaratılabilmiş. *Şüräle* bağırarak çağırmış, sonunda ağlaya ağlaya “Köyünüz altı haneyi aşmasın” diye beddua ederek Kibla dağına yönelmiş. Köy o günden bu güne altı-yedi haneyi geçmemiş.” (Cen-Pärlär Bar Dilär 1992: 53-57).

Omsk, Tobol ve Tömän Tatarları⁵ mitolojisinde *Şüräle*'ye benzer yaratık insan kılığındaki bir maymun olarak bilinir. Eski Türkçede maymuna *biçin* deniliyordu. İşte Sibiryaya Tatarları da çirkin yüzlü kır saçlı kadına benzeyen maymun kılığındaki bu orman yaratığına *Matsin*, *Miçin* derler. Bir inanca göre, kambur, uzun boylu, koyu tüylü maymun kılığındaki bu orman ruhu genelde avcılarının evinde yaşar ve ormana yalnız gelen insanları orman içindeki uçuruma götürüp orada öldürürmüş. Ayrıca çocukları çok “severmiş”. *Miçin*, çocukları anne babalarından çalıp, onları ıstırap içinde öldürürmüş. Bir inanca göre de karlı kış günlerinde demir leğene oturup çocuk avlamış (Gıylmanov 1996: 161).

Ural ve Sibiryaya Tatarları ormanda *Yanmtk* adlı bir yaratığın da yaşadığına inanırlar. *Yanmtk*, yarım vücutlu (bütün vücutlu olduğu zaman da tek gözlü, tek kollu, tek ayaklı) bir yaratıktır. İnsanlar ondan çok korkarlar ve ona beyaz horoz kurban ederlermiş. *Yanmtk* çok meraklı imiş; köye kadar gelip dolaşır, insanları izlermiş. *Yanmtk*'tan kurtulmak için de ayakkabıları, giysileri ters giymek gerekiyormuş. Akli yarım olan *Yanmtk*, *Şüräle* gibi, ters giyinen ayakkabının izini takip edip ters tarafa yönelirmiş. *Yanmtk* kelimesine Başkurt Türkleri arasında bugün de rastlamaktayız. Bu kelime, saf insanlar için kullanılır. Bunun sebebi galiba *Şüräle* ve *Yanmtk* gibi mitolojik varlıkların çok saf ve aptal olarak bilinmesidir.

Kazaklar *Şüräle*'ye *Sorel* derler. Çuvaş Türkleri ise *Şüräle*'yi *Arsuri* olarak tanırlar ve onun kır sakallı bir ihtiyar veya yakışıklı bir genç kılığında olduğuna inanırlar. Bazı Çuvaş mitlerine göre *Arsuri*'nin üç eli, üç ayağı ve dört gözü vardır: İki önde, iki arkada. *Arsuri*, aniden ormanda kahkaha atar, insanların dişlerini çeker ve *Şüräle* gibi insanları yoldan şaşırtıp güldürerek öldürürmüş. Ayrıca o da atları sever ve sudan çok korkarmış.

Görüldüğü gibi *Şüräle*, *Sorel* ve *Arsuri* kelimeleri *şür*, *sur* kökünden türemiştir. *Şüräle* adının kökeni Tatar bilim adamı L. Zamaletdinov (1979: 117) tarafından incelenmiştir. Ona göre bu kelime Eski Türkçedeki “kötülük, ziyan” anlamlı *şär* kelimesine *äl* ve sıfat yapım eki *-le*'nin eklenmesiyle ortaya

çıkıştır (*şâr-âl-le*). Yani *Şüräle*, “kötü eli” anlamına gelir. Tatar Türklerinde bugün de *şürләw* fiili kullanılır ve “korkmak” anlamına gelir. *Şüräle* coğrafi adlarda da görülür. XX. yüzyılın başında Kuzey Başkurdistan’da *Şüräle* köyü, *Şüräle* dağı olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır (Gıylmanov 1999: 71).

Bu yaratığı andıran bir orman yaratığı da Tatar Türklerinin komşusu olan Fin-Ugor halkı Mordvalarda bulunur ve adı *Viryava*’dır. *Viryava*’nın da memeleri öyle büyükmüş ki uyurken onları yastık gibi başının altına koyarmış. Saçları ayaklarını örten bir kadı

yaşadığına inanırlar. Bu soğanın yanına *Yereh* için kurban aşı koyarlar. Kızlar, evlendikleri zaman *Yereh*'li soğanı güveyin evine götürüp asarlarmış. Sonraki dönemlerde *Yereh*'in ev sahibinin ricası ile komşulara sihir yapabileceği öğrenilince, kutsal ruhtan kötü ruha dönüşmüştür.

Tatar mitolojisinde ise *Ev İyesi* iyeler âleminde temel ruh olarak bilinir. Bunun sebebi, *Ev İyesi*'nin başka iyelerden farklı olarak insanlara daha yakın olması, onlarla aynı evde “yaşamasıdır”. Bu yüzden insanlar daha sık bu iyeye “rastlarlar”. Farklı yörelerde yaşayan Tatarlar *Ev İyesi*'ne farklı isimler vermişlerdir: *Nigez İyâse* (Temel Sahibi), *Yort Âbise* (Ev Ninesi), *Öy Atası* (Ev Atası), *Yort Babay* (Ev Dedesi).

Dağlık yörelerde yaşayan Kereşen Tatarları *Ev İyesi*'ne *Kırsut* derler. *Kırsut*, *Ev İyesi*'nden farklı olarak evden ziyade insanın kendisini korumuş. Onlara *İnsan İyesi* bile denebilir. F.Bayazitova'nın (1995: 121-124) derlediği bir hatıradaki bir köylü Kereşen kadını *Kırsut* hakkında şöyle söyler:

“Benim *Kırsut* um çok akıllıdır. Misafirliğe giderken derim ki “*Kırsut* um, beni üç saat sonra gelip al” ve tam üç saat geçince *Kırsut* umun geldiğini anlarım: artık misafirlikte kalamayacak kadar eve gitmeyi isterim. Evde semaver ile çay koyunca da *Kırsut* u yanımda ağırılarım. *Kırsut* suz olmaz, onsuz ev soğuk olur”.

Mişer Tatarları⁶ *Ev İyesi*'ni *Mal-Mülk İyesi* olarak bilirler. Onlara göre *Ev yesi*, genelde beyaz giyinen bir kadın, beyaz tavşan veya beyaz köpek kılığında “görünür” ve atların kaldığı ahırda yaşar. Ona, evde bereket, bolluk, mutlu hayat, sağlık olsun dileği ile yiyecekler sunulur. Nogaybek Kereşen Tatarları ise *Ev İyesi*'ne kaz, tavuk, horoz gibi evcil kuş kurban ederlermiş.

Kazan Tatarlarına göre *Ev İyesi*, Tatar evlerinde sebzeleri kışın koruma amacı ile yapılan bodrum katta yaşar ve eve ancak geceleri çıkarmış. O, gece ruhudur. Onu her insan farklı kılıfta “görür” fakat herkes onun ortak sıfatı olarak orta boylu, beyaz buruşuk yüzlü, beyaz giysili, biraz kambur biri olduğunu söyler. *Ev İyesi* evi sahiplenir ve bu evde yaşayanlara zarardan çok fayda getirir. Çok beceriklidir. Meselâ yün, keten eğirir, beşiğinde ağlayan bebeği sallar, bulaşık yıkar, yangın çıkarsa veya eve hırsızlar girerse seki kenarına veya pencereye tıklar veya bir şey düşme sesi çıkarır, sahiplerin ayağını çekeerek onları uyandırır, belâdan kurtarır. *Ev İyesi* bazen uyuyan ev sahibinin saçlarını da tıbbi olarak çekebilir. Bu örgüyü sökmek iyi de

Çetin, Tatar Türklerinde Mitolojik Varlıklarla İlgili Mitler ve Nanımlar (Yerler ve Yaratıklar)

G. Gıylmanov'a göre *Biçura*, *bi* ve *çura* kelimelerinden oluşmuştur. *Bi* "bey" demektir. *Çura* ise "kul, köle" demektir. Yani *Biçura*, hem bey hem kul gibi bir anlama gelir. Fakat G

Biçura ile ortak bir dil bulununca onun çok yararlı bir yaratık olduğuna da inanılır. Meselâ *Biçura*, evin sahibini severse onun malını çoğaltmış. Halk içinde “Biçuralı ev, bereketli evdir” gibi bir deyim de vardır. *Biçura*, ona yaptığın bir iyilik karşılığı bin iyilik yaparmış. Ayrıca, ip eğirme aletinde ev sahibine bütün torunlarına çorap örece kadar ip eğirip bırakmış. Onun bu marifeti özellikle sık sık anlatılır. Bu yüzden de *Biçura*’yı incitmekten sakınırlar, onun “şakaları”na göz yumarlar. Gönlünü almak için de yukarıda bildirdiğimiz gibi tabak ile önüne yemek koyarlarmış. Fakat şunu da unutmamalıyız, *Biçura*’nın getirdiği varlık, bolluk aslında haram varlıktır ve beklenmediği bir anda geldiği gibi aniden yok da olabilir.

Biçura ile zıtlarsan evde yangın çıkarmış. *Biçura*, ev sahiplerini çok rahatsız ettiği durumda ondan kurtulmak için ona sadaka vermek veya son çare olarak eve ayı sokmak lazımmış. Uzun süre ocak yapılmayan evleri *Biçura* özellikle severmiş. Bu yüzden Tatar Türkleri, yeni ev yapar yapmaz her şeyden önce ocağını yaparlar.

Anlaşılan, *Biçura* çok ihtilafli bir varlık. Evde yaşayanlara ne zaman nasıl davranacağı hiç belli olmuyor. Bu yüzden de o, *Ev İyesi*’nden farklı olarak kötü ruh sayılmaktadır. *Ev yesi* ise yukarıda gördüğümüz gibi kutsal bir varlık olarak algılanır ve kimse onu evden kovmayı hiçbir zaman düşünemez. Tersine *Ev İyesi* olmayan evlerden korkulur. Ayrıca *Ev İyesi*, *Biçura*’dan farklı olarak yaşamak için sadece temiz evleri seçer ve *Ev İyesi* “bulunan” evde *Biçura* asla bulunmazmış.

Biçura ile ilgili hikâyelere Başkurt Türklerinde de rastlıyoruz. Başkurlara göre *Biçura*, kadın kılığında, orta boylu, belsiz gövdeli bir mitolojik varlıktır. Başında da Tatar kadınlarının giydiği türden bir şapka olduğuna inanılır. Ayrıca, *Biçura* Tatar Türklerine özgü bir yaratık olarak kabul edilip onunla ilgili inançlar Başkurlara Tatarlardan mı geçmiştir? Bazı Başkurtlar *Biçura*’nın, üzerine kırmızı gömlek giymiş bir erkek kılığında olduğunu söylerler. Tatar mitolojisindeki yerinden farklı olarak Başkurt mitolojisindeki *Biçura*, karanlık ormanda, yaban alanlarda yaşar, yolunu şaşırın insanlara tecavüz eder, sonra onlara her zaman yardımda bulunur, para pul getirirmiş (Gıylmanov 1999: 8). Tatar mitolojisinde bu onda şöyle bir hikâye korunmuştur:

“Eskiden bir hoca varmış. İşte bu hocaya *Biçura* dadanmış. Hoca birden zengin olmuş, parası artmış, ahırdaki hayvanları çoğaltmış. Hocanın evine alışan *Biçura*, geceleri komşuların parasını çalıp hocaya getiriyormuş. Komşu tarlalardan, kilerlerden yulaf çalıp hocanın atlarını, hayvanlarını besliyormuş. Bu hoca zamanla çok zenginleşmiş ve *Biçura*’dan sıkılmaya başlamış, onu kovmaya karar vermiş. Komşu köyde büyüden anlayan bir kadın varmış, hoca onu evine çağırılmış ve büyü sözleri üfleyerek *Biçura*’yı kovmasını istemiş. Büyücü kadın onun isteğini yerine getirmiş. O gece hocanın evinde

yangın çıkmış, ahır, ahırdaki inekleri, koyunları, tahılları ve evi yanmış kül olmuş. Hoca zar zor kurtulmuş.

Yangın neden çıkmış, bir türlü bilememişler. Hocanın evi temelden yanmış, komşularının ise kazıklarına bile ateş değmemiş” (Cen-Pärilär Bar Dilär 1992: 40-41).

Abzar İyäse, Mal İyäse (Ahır İyesi, Mal İyesi): Bu ruha daha çok Başkurdistan’da yaşayan Tatarlarda ve Mişer Tatarlarında rastlıyoruz. Farklı isimleri bulunur: *Aran İyäse, Kiträ İyäse, Abzar Atası, Abzar Äbise*. Sibirya Tatarları ona *Mal İyäse, Zänki Baba* ve *Peşa Ana* derler (sonuncusunun kadın kılığında olduğuna inanırlar). *Zänki Baba* kültürü Orta Asya’da da bilinir, fakat orada o sadece iri boynuzlu hayvanları koruyan ve onların çoğalmasını sağlayan kutsal bir ruhtur. Çuvaşlarda *Ahır İyesi*’ne *Karta Puse*, Yakutlarda *İsägäy Ayısat* (veya *Inahst Hotun, Mılahsın*) derler. Türk mitolojisinde *Ahır İyesi*, genelde insanlara yardım eden kutsal ruh olarak bilinir.

Tatar Türkleri *Ahır İyesi*’ni çoğu zaman *Ev İyesi* ile karıştırırlar fakat bu iki iye farklı yapıya sahiptir. *Ahır İyesi* genelde ahırda, kilerde, avluda yaşar ve orada yaşayan canlılara sahip çıkan bir varlık olarak bilinir. Bazen bir hayvan kılığında, daha nadir olarak evin sahibi kılığında uzun bir mesafeden “gözükür”. *Ahır İyesi* ahırda yaşayan hayvanlara farklı biçimde davranır: Bazılarını sever, bazılarını çekemez. Sevdiği hayvanın (genelde atın) yelesini örer (bu yeleyi sökmek veya kesmek iyi değildir), insanlar görmediği sırada onun önüne kuru ot (*peçän*) atar. Sevdiği ineğin kuyruk ucunu taradığı da bilinir. *Ahır İyesi* tarafından sevilen hayvanlar çabuk semirmiş.

Ama *Ahır İyesi* sevmediği atı gece boyu koşturur, ter içinde bırakır, yorar, hatta onun önüne konulan yiyecekleri alıp sevdiği atın önüne koyar, sevmediği atı aç bırakmış. *Ahır İyesi*’nin sevmediği hayvan, genelde kara renkteki hayvan olur ve bu hayvanı kısa süre içinde satmazlarsa *Ahır İyesi*’nin onu yaşatmayacağına inanılır.

Ahır İyesi’ne de bazen sadaka vermek gerekir ve gönlünü almak için de lapa pişirmek uygun görülürmüş. Tobol Tatarları⁷ ise *Mal İyesi*’ne genç ineğin ilk buzağısını (ona *tulbaş* derler) kurban ederler ve kurban etini köydeki erenlere ve yakın akrabalara dağıtırlarmış.

Ahır İyesi’nin insanlara yardım eden bir varlık olduğunu söylemiştik. Meselâ sığır veya koyun yavrulayınca, yeni doğan yavrular kış mevsiminde üşüyüp ölmesin diye *Ahır İyesi*’nin pencereye tıklayıp ev sahiplerini uyandırdığını söylerler. Sığır gece buzağıladığı zaman *Ahır İyesi* ev sahibine gelip “Sığırın buzağıladı!” diye haber verirse, ev sahibi buna karşılık olarak “Tuz ölçüyorum” demeliymiş. *Ahır İyesi* ikinci sefer gelip haber verirse, bu sefer ev sahibi “Ekmek ölçüyorum” demeli ve sessiz sedasız buzağıyı eve getirmeliymiş.

Mişer Tatarları ise *Ahr İyesi*'nin sadece keçi tekesine ve köpeğe dokunmadığına inanırlar ve bu inanç, Slav halklarının inançlarına yakındır.

Munça İyâse (Hamam İyesi): Tatar Türkleri bu iyeyi çoğu zaman cinler ve periler ile karıştırırlar fakat *Hamam İyesi* cinlerden farklı olarak insanlara zarar vermeyen bir yaratıktır. Önemli olan, onu incitmemek ve rahatsız etmemektir.

Hamam İyesi'nin kısa boylu bir ihtiyar kılığında olduğu tasavvur edilir. Aslında *Hamam İyesi*'ne olan inanç insanlara temizliği ve her işi zamanında yapmayı öğretir. Meselâ, güneş battığı zaman ve gece yarısı hamama girilmez, bu saatte *Hamam İyesi* kendisi yıkanmış. Ayrıca hamamda bir önceki seferden kalan su ile yıkanmak gerekirse suyun üzerine dua okunmalı ya da en iyisi o su ile artık yıkanmamalıdır: *Hamam İyesi* yıkandığı su, büyü ve hastalık kaynağı olmuştur. Hamamda yıkanırken yüzünü sabunladıktan sonra temiz su dolu leğeni bulamazsan, yıkandığın lifin ucunu biri çeker gibi olursa ya da hamamdan gitmek üzereyken ayakkabılarının kaybolduğunu görürsen, işte bunlar *Hamam İyesi*'nin şakalarıymış.

İnsanlar hamama girerken ve oradan çıkarken *Hamam İyesi*'nin varlığını unutmamalıdır. Aniden kapı açılırsa *Hamam İyesi* korkudan sıçrayabilir, bu yüzden insanlar hamama girmeden üç kere gırtlaklarını temizlemelidirler. Tatar Türkleri, hamamda yıkandıktan sonra her şeyi temizleyip, sabun lif gibi eşyaları yerine kaldırıp, "Hamamın ısısı sana, huzuru bana!" diyerek çekip gitmeyi uygun görürler.

Tegermän Anası, Tegermän İyâse (Değirmen Anası, Değirmen İyesi): İsminden de anlaşıldığı gibi bu iye, değirmende yaşar ve kutsal ruh olarak bilinir. Toplanan tahılların, unun-ekmeğin bolluğunun doğrudan bu iyeye bağlı olduğuna inanılır. *Değirmen Anası* veya *Değirmen İyesi* genelde bembeyaz una bulanmış, saçlarına, kirpiklerine, sakallarına, bıyıklarına un konmuş kısa boylu bir kocakarı veya ihtiyar olarak tasavvur edilir. Tatarlara göre, *Değirmen Anası* kötü ruhları değirmene yaklaştırmaz, una-ekmeğe dokundurmaz. Aynı zamanda değirmene un öğütmeye gelenleri de korur. Bu yüzden eskiden, öğütülen undan *Değirmen Anası*'na da pay bırakırlarmış.

Bir inanca göre değirmende tahıl konulan kazan da boş kalmamalıdır. Un öğüten son kişi bu kazanda bir avuç tahılı *Değirmen Anası*'na bırakmış. Çünkü kazanı boş kalan değirmeni *Değirmen Anası* terk etmiş.

Değirmen Anası, beğendiği insanların ununu bembeyaz yaparmış, kötü niyetli insanları da uzaktan tanır ve onların ununu kara, yarmalı ve kepekli öğütürmüş. Eskiden rüzgârsız günde değirmenin kanatları kendi kendine çalışırsa insanlar, "Değirmen Anası çalışmaya başladı, sessiz olun, küfür etmeyin" diye uyarırlarmış.

Mâçet İyäläre (Cami İyeleri): Onlara “cami cinleri” de derler. Mişer Tatarları arasında *Mâçet Biçurası* olarak da bilinir. Bu yaratık daha çok şakacı biri olarak anılır; cami kapılarını açar kapatır, ayakkabıları gizler, namaz kılan kimşenin seccade ucundan çeker fakat insanlara zarar vermez. Tersine camiyi kötü ruhlardan korur. *Cami İyesi*’ni kovmak, sövmek, incitmek hiç de iyi değildir. Onun yakında olduğunu farkına varınca, sadece bildiğin duaları okumak ve alçak sesle “Haydi şakacı, oynama, getir benim ayakkabımı!” demek yeterli imiş. Bir hatıraya göre *Cami İyesi*’nin camiyi yangından kurtardığı da bilinir. Bazı insanlar bu mitolojik varlığı, eline değnek alan, başında sarığı olan beyaz giysili bir cami ihtiyarı olarak “gördüklerini” söylerler.

Zirat İyäläre (Mezarlık İyeleri): Bu yaratıklar mezarlıkta, ölenlerin ruhlarını cinlerden korurlarmış. Onların nasıl bir kılıkta olduğunu genelde kimse söyleyemez. *Mezarlık İyeleri*’nin, mezarlıklara hücum eden, mezarlara saygısızlık gösteren insanlara sihir yaptıklarına ve bu insanların yatağa düştükten sonra öleceklerine inanılır.

Mezarlıkta yaşayan iyelerin huzurunu bozmamak için, mezarlıklarda tüküğü ihtiyaçlar karşılanmamalıdır. Bu tür hareketleri mezar çitinden 40 adım uzaklaşarak yapmak uygun bulunmaktadır. Ayrıca mezarlıkta uyumak ve yemek yemek de iyi değildir. Güneş battığı zaman da mezarlığa girilmemelidir. Gece yarısı, sihrin en güçlü olduğu zaman sayılır.

Yul İyâse (Yol İyesi): Eskiden, taşıtların olmadığı dönemde insanlar sadece yakındaki köylere değil, çok uzakta olan şehirlere, başka ülkelere dahi yürüyerek giderlerdi. Bazen aylarca yürüdükleri yolda geceleme zorunda kalırlar ve çeşitli maceralar yaşarlardı. Bu yüzden de kadim insanlar başka mekânların iyesi olduğu gibi yolun da kendi iyesi olduğuna inanmışlardır. Tatar halk edebiyatında *Yol İyesi* ile ilgili bir mite rastlamıyoruz, fakat yol ile ilgili birçok inanç korunmuş vaziyettedir ve biz onlardan, *Yol İyesi*’nin iyi, insanlara yardım etmeye hazır bir iye olduğunu anlıyoruz.

Tatar halk inancına göre yola beddua etmek, onu tepelemek ve onun üzerinde doğal ihtiyaçlarını karşılamak haramdır. Kadim insanlar “Yola, anne babana gösterdiğin gibi saygı göster. Eskiden uzun yolculuk yapmak üzere olan insanlar yola kurban keserler, yol sadakası verirler, bazen de yol kenarına ağaç dikerlermiş. İhtiyar insanlar yolda dinlenip ayağa kalkınca “Ağırlığım şurada kalsın” diyerek *Yol İyesi*’ne sadaka olarak üç kere tükürürlermiş. Aslında bu gelenek, *Yol İyesi*’nden ziyade *Yer İyesi*’ni razı etmek olarak kabul edilmelidir. Bilim adamları, eskiden Tatar köylerinde yol kapıları (meselâ *Basu Qapqası* (tarla kapısı) yapma geleneğinin de *Yol İyesi*’ne ait olan mekânı çizme gibi bir hareket olduğunu bildirirler.

Türk, Kazak, Kumuk, Nogay ve Tuva halk mitolojilerinde *Albastı*'nın insanlarla cinsel ilişkiye girdiği de söylenir. Meselâ Tuva mitlerinde Albastı avcılara kadın olur, onlara sütünü içirir, kaburga yanından etini kesip yedirir ve onların avdan bol kazançla dönmelerini sağlarmış(Gıylmanov 1999: 19-20).

Tatar mitolojisinde ise *Albastı*, atıl evlerde, sahihsiz yerlerde, çukurlarda yaşayan kötü merhametsiz bir ruh olarak bilinir. Kayum Nasıyrî, bu yaratığın insan kılığında, Y. Koblov ise büyük at yükü veya büyük ot yığını, hatta çam ağacı kılığında olduğunu bildirir. Koblov, insanların göğsüne bastırıp ezen *Albastı*'nın iri cüsseli ve kilolu olduğunu vurgular. *Albastı*, uyuyan insanlara zarar verir, göğüslerini ezerek onları boğarmış. İnsanlar bu gibi durumlarda zor uyanırlar ve nefes alamadıklarını fark ederlermiş. Nefes darlığı hastalığı halk dilinde *Albastı Çire* (Albastı hastalığı) olarak da bilinir. Tatar tabibi N. Kaştanov *Albastı hastalığı*'nın sebebini geç saatte yemek yiyip yatmakta görüyor. Bazı mitolojik hikâyelere göre Albastı, insanları gece sadece ezmekle de kalmaz, onların kanını da emermiş.

Tatar Türklerinde yaşayan bir inanca göre, *Albastı*'yı tanıyabilmek için onun arka tarafına geçmek lâzımmış: *Albastı*'nın sırtında derisi olmaz ve iç organları olduğu gibi gözükürmüş.

İnsan, *Albastı*'dan nasıl kurtulabilir? Genelde onun giysisine veya gözüne iğne saplamak yeterliymiş. Bir de Albastı köpekten korkarmış. Bu yüzden eskiden Tatarlar, köpeklerden korkan kocakarlara şüphe ile bakarlarmış. Ayrıca Albastı, gece ruhu olarak bilinir ve erken saatte şafak söker sökmez ötmeye başlayan horozun sesi ile kaybolurmuş.

Çuvaş Türkleri saçını başını taramayan, yüzünü yıkamayan, yalpalayarak yürüyen ve aşırı iri cüsseli çirkin ve aptal kişilere "*Alpı-salrı Albas*" derler. *Albastı* kelimesi Tatar Türklerinde de bazı durumlarda insanlar için kullanılır. Meselâ kendine yakışmayan ve gereğinden geniş, büyük giysiler giyen, dağınık, uyumsuz vücutlu insanlara Tatarlar da "*Albastı*" derler (Gıylmanov 1999: 16-21). *Albastı* ile ilgili bir hikâye verelim:

"Birisi şehirden dönüyormuş. Bildiği köye iki veya üç kilometre kaldığında yolun diğer tarafında aniden iki tane büyük ot yığını ortaya çıkmış. Bir yığının yanında ateş varmış. Adam neye uğradığına şaşırılmış. Atını koşturmaya başlamış. Yalnız, at ne kadar hızlı koşsa da bu iki yığını geçemiyormuş. Uzun süre koşmuşlar fakat bir yığını bile geçememişler. Sonunda bir ormana varmışlar. Yalnız, o yerlerde ormanın bulunmaması gerekiyormuş. Daha sonra bu insan, ot yığınının Albastı olduğunu anlamış ve çok korkmuş. Tekrar atını koşturmaya başlamış. Ormanın içinden çingirak sesleri, inek böğürmeleri, at kişnemeleri, şarkılar duyulmaya başlamış. Uzun süre gitmişler ancak ormanın ucu bucağı yokmuş. Arkasını döndüğünde de görmüş ki o iki ot yığını peşini

bırakmıyormuş. Ne olursa olsun diyerek atını bırakıp arabanın içine yatmış. Aniden horozun öttüğü duyulmuş. Kalktığında etrafta ot yığınları yokmuş, yanında bir köy varmış. Adam sevincinden ne yapacağını bilememiş. Koşamayan atı da artık hızla koşmaya başlamış ve kısa süre sonra köylerine geri dönmüşler.” (Cen-Päirilär Bar Dilär 1992: 36).

Ubir (Obur) Dünya mitolojisinde çok yaygın olan bu yaratık da alçak ve kara ruhlardan sayılmaktadır. Çuvaş Türkleri bu yaratığa *Vupar*, Özbekler *Upır*, Kazan ve Sibiryâ Tatarları *Ubir* derler. Sibiryâ Tatarlarında *Ubir*'a benzeyen bir kara ruh daha vardır: *Mäçkäy*. Ama bukara ruh, Kazan Tatarlarının inancından farklı olarak hep kadın kılığında olmuştur.

Tatar halk biliminde *Ubir* kelimesinin etimolojisi ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Gıylmanov bu etimolojileri *Tatar Mifları* adlı kitabında vermiştir. Biz bunları içiden gerçeğe daha yakın gördüklerimizi seçmeye çalıştık. Meselâ N. İsanbet, *Ubir* kelimesinin, “içe doğru batırıp yutmak”, “içe doğru çekmek” anlamına gelen *ubu* kelimesinden türediği görüşündedir. Bir yerin altı boş olup üzerindeki toprak çöker ve çukur oluşursa Tatar Türkleri *cir ubılğan* (“yer çökmüş”) derler. Mezarın üst kısmı çöküp çukur oluşursa *lähete ubılğan* (“lâhdi çökmüş”) derler. Akarsuyun girdap oluşan bölümüne *upqın* derler. Kırgızlarda, Kazaklarda ve Özbeklerde *obur*, *ubır*, *upır* gibi kelimeler çok yiyen, obur insanlar için kullanılır. Radloff da *obur* kelimesinin Osmanlı Türklerinde çok yiyen kimse ve büyü yapan kocakarı anlamında kullanıldığını belirtmektedir. Burada büyü yapan kocakarıların Tatar Türklerinde de *Ubirh Qarçq* olarak anıldığını ve Tatar masallarında sık görünen bir tip olduğunu hatırlamak uygun olur. Fakat mitolojik bir yaratık olarak *Ubir* sadece İdil-Ural Türkleri arasında bilinmektedir. Meselâ Çuvaşlarda Güneşi, Ayı yutmaya çalışan *Ubir* hakkında bir kozmogonik motifin bulunması, Çuvaşlarda yaşayan inançların çok eski devirlere uzandığının bir delilidir. İslam dinini erken dönemlerde kabul ettikleri için Şaman inançlarından uzaklaşmış olan Tatar Türkleri arasında da “*Ubir* Göğü bastı, Güneşi yuttu, Yer pustu, ağzını açmadan *Ubir*'i yuttu” (cevapları sırasıyla Kara bulut, Yağmur ve Yer'dir) gibi bilmeceler hala varlığını korumaktadır (Gıylmanov 1999: 30-31).

Tatar mitolojisinde *Ubir*, sahiplendiği insanın içinde “yaşayan” korkunç bir yaratıktır. *Ubir*'in sahiplendiği insanlara, *Ubirh Keşe* derler. K. Nasıyri “Ubirli insanı tanımak kolaydır; onun koltuk altında bir delik olur, bu delikten *Ubir* insanın içine devamlı girip çıkar” diye yazıyor. Fakat deliğin *Ubir*'in koltuk altında değil de baş ucunda olduğu bigisine daha sık rastlanır.

Ubirler, erkeklerden korkar, bu yüzden genelde kadınları sahiplenirlermiş. İşte bu inançtan dolayı Tatar kadınları hamama yalnız gittikleri zaman yanlarında küçük yaşta da olsa bir erkek çocuk götürmeye çalışırlar. Ayrıca Tatar Türkleri, hamamda iki kez yıkanan insanın da *Ubir*'a dönüşeceğine inanırlar.

Ubir, ayrıca hamile kadınları azarlar ve yeni doğan bebekleri kaçırmış. Bu yüzden hamile kadının yanında hep bir erkek bulunması ve yeni doğan bebeğin 40 gün yalnız bırakılmaması gerektiğine inanırlar. Büyük kafalı, ne kendi uyuyan ne de başkalarını uyutan çocuklar için Tatar Türkleri “*Ubir* değiştirmiş” derler.

İçinde *Ubir* bulunan kimse *Ubir*'a benzemeye başlar, özellikle yemeğe doyamazmış. Ama *Ubirh* insan çok yese de hiç kilo almaz, zayıf kalırmış. Çünkü onun yediği yemek kendi vücuduna değil, *Ubir*'a sinermiş. Tatar halkında “*Ubir* kendisi doysa da gözü doymaz” gibi bir deyim de vardır. *Ubirh* insanlar gece kalkıp yemek ararlar, bulamayınca da alev yumağına dönüşüp bacadan çıkarlar ve başka insanların yemeğini çalarlarmış. İnsanlar, *Ubir*'in girip çıktığı yerin ocak bacası olduğunu düşündüklerinden geceleyin bacaları mutlaka kapatırlar.

Ubirh insan uyuyunca *Ubir* onun içinden ayrılır ve alev yumağı olup bacadan dışarıya çıkarmış. *Ubir*'in alevle birlikte düşünülmesi de ilginçtir: *Ubir* da tıpkı alev gibi doymak bilmez, azgın, açgözlü, yolunda bulunan her şeyi yutan bir yaratılmış. Ayrıca leşle beslenmeyi de çok severmiş. Bu alev yumağını yok etmek neredeyse imkânsızmış. *Ubir* istediği an kedi, köpek veya güzel bir kız kılığına girebilirmiş. *Ubir* kadınları ve hayvanları emmeyi de severmiş. Hamile bir hayvanın sütünü *Ubir* emerse, o hayvan korkudan düşük yaparmış. Hamile olmadığı durumda da bu hayvan hastalanır ve sonunda ölürmüş.

Bazen *Ubir*, insanlara çeşitli hastalıklar gönderirmiş. İnsanı *Ubir* sömürürse o insan kendi kendine bağırmağa başlar ya da durup dururken kendi kendine konuşmuş. Bu durumda, ter içinde gelen atın hamutunu çıkartıp hastalanan kimsenin boynuna geçirmek gerekirmiş (*Tatar Hahq İcatı* 1987: 279-280).

İçine *Ubir* yerleşen insan ölse bile içindeki *Ubir* ölmezmiş. İnsan gömüldükten sonra kefeni yemeye başlar ve mezarda bir delik açıp dışarı çıkar, insanları huzursuz edermiş. Bazen *Ubir*lar mezar deliğinden gökteki yağmur bulutlarını kendilerine çekip kuraklığa neden olurlarmış. Meselâ Samara Tatarları⁸ uzun süre yağmur yağmamasını bir hortlağın mezardan çıkıp bulutları kovalamasıyla açıklarlar ve mezarlığa gidip delik bulunan mezarı ararlarmış. Bulduktan sonra o deliğe önce on kova kaynamış, sonra da on kova soğuk su dökerlermiş (Urazman 1992: 56). Ayrıca, *Ubir* olan mezarların deliğini bulup bu deliği at gübresi ile doldurup meşe veya kavak ağacından yapılan kazık çakmak da *Ubir*'in dışarı çıkıp doğayı ve insanları rahatsız etmesini engellemiş.

Ubir'ı yakalamak çok zor olsa da, bunun çeşitli yolları varmış. Meselâ *Ubir*'i gören kişinin üzerindeki gömleğin göğüs kısmını birden yırtivermesi gerekir-

miş. O an, alev yumağı olan *Ubir* insanın ayakları altına düşermiş. Ağaç çatal veya kuş kirazı ağacının çatallanan budağını alıp ikiye bölmek de istenilen sonucu verebilirmiş. *Ubir* da anında insan kılığına girip merhamet istemeye başlarmış. Ama insan *Ubir*'i acımadan dövmeliymiş. *Ubir*'in kime dadandığını anlamak için de bu en iyi yolmuş. Yaralar, *Ubir*'in dadandığı insana da yansımış. Ertesi gün köyde biri yaralanıp yatağa düşerse, bir gün önce yalananıp dövülen *Ubir*'in o insanın içine yerleşmiş olduğuna karar verilir. Bu inanca Slav mitolojisinde de rastlayabiliriz.

Örək (Hortlak) Tatar mitolojisinde bu yaratığın insanların öldürüldüğü ya da insan kanının akıtıldığı yerde “gözüktüğü” söylenir. Ama insanlar hortlağa daha çok öldürülen insanların mezarı üstünde rastlarlarmış. *Örək* insanlara zarar vermezmiş. İnsanlar ancak onun gezindiğini ya da acıklı seslerle efkârlanıp oturduğunu “görürlermiş”. *Örək*, katilin ya kapısını çalar ya da penceresini tıklar ve kendisini öldürmesini isteyip bu insanı her gün azarlarmış. Öldürülmüş insanların ruhu bu nedenle huzur bulamazmış. Katil *Örək*'in bu ziyaretleri nedeniyle aklını da yitirebilirmiş. Hortlak uzun boylu ve zayıf olup, kefenini çıkarmadan sadece yüzünü açarmış.

Örək, borcu olan kimseleri de rahat bırakmazmış. Ama yukarıda da bildirdiğimiz gibi aslında *Örək*'in insanlara hiçbir zararı yokmuş, sadece aniden insanların karşısına çıkıp onları korkutmuş. *Örək*'ten kurtulmanın yolu, görüldüğü zaman çok kötü sözlerle küfretmektir. Küfürden başka hiçbir şey *Örək*'i etkileyemezmiş.

Bazen hortlak at arabasında yalnız bulunan birine eşlik etmek ister ve bu insanın gözüne küçücük bir kız veya erkek çocuğu olarak “görünürmüş”. Arabaya binince de sessiz sedasız otururmuş. Fakat at birdenbire çok zorlanmaya başlar, yavaşlar ve çabuk yorulurmuş. Bu durumda atı durdurup arabaya ters taraftan koşmak lâzımmış. İşte o zaman *Örək* kaybolurmuş.

Şahta İyäse (Maden Ocağı İyesi): İş arayarak uzaklara, genelde Ukrayna'da ya da Ural dağları eteğinde açılan maden ocaklarına çalışmaya giden Tatarlar, yerleştikleri yerlerde de mitolojik varlıkların olduğuna inanmışlar ve onları “gördüklerine” dair mitolojik hikâyeler yaratmışlardır. Bu hikâyelerde *Maden Ocağı İyesi* önmlü bir yer tutmaktadır. Bu iye, maden ocağında “yaşasa” da insan gözüne gözükmez, ancak ısıklık çalar, kedi miyavlaması, bebek ağlaması, ayı bağırması ve köpek uluması gibi sesler çıkarır-
mış. En önemlisi de orada çalışan işçilere yardım edermiş. Meselâ maden ocağı çökeceği zaman işçilere “Gidin” diye seslenerek kazadan korumuş. Fakat işçilerden biri *Maden Ocağı İyesi*'nin kendisine yardımda bulunduğunu birilerine söylerse, *Maden Ocağı İyesi* ona çok kızarak üzerine maden ocağını yıkıp öldürebilirmiş.

2. Su Altında Yaşayan Yaratıklar

Su Atası, Su Anası, Su İyese (Su Babası, Su Anası, Su İyesi) Yer üstündeki her alanın kendisine özgü bir iyese olduğu gibi, suyun da kendi iyese olduğuna inanılır. Tatar Türkleri, sulak yerler, nehirler, ırmaklar, çaylar ve göllerle ilgili üç yaratığın “yaşadığına” inanırlar. Bunlar *Su Babası*, *Su Anası* ve *Su İyesi*'dir. En önemlileri de *Su Babası*'dır. *Su Anası*'nın da onun karısı olduğunu söylerler. *Su İyesi* ise onların oğlu olarak algılanır. Aralarında en meşhur olanı *Su Anası*'dır.

Su Babası, belli bir yöredeki sulara sahip çıkar ve genelde nehirlerin, göllerin, sazlıkların en derin köşesinde yaşar, kıyıya çıkmayı sevmez, bundan dolayı insanların gözüne de görünmezmiş. *Su Babası*, kendisini huzursuz eden insanları hiç sevmez ve nehrin en derin yerine giren insanlara kızarak onları su dibine çekermiş. Bu yüzden eskiden köyün ihtiyarları suda boğulup ölen insanlar hakkında “Su Babası aldı” derlermiş. Su Babası suya tüküren, suyu pisleten insanlardan ve o insanların yaşadığı köylerden nefret edermiş. Sakin bir günde birden nehrin veya gölün dalgalanması, barajların, su değirmenlerinin yıkılması, *Su Babası*'nın kızgınlığının işaretleriymiş. *Su Babası* insanları hasta da edebilirmiş. Meselâ birinin vücudunda çıban çıkınca insanlar bunun *Su Babası*'nın gönderdiği bir hastalık olduğuna inanırlar ve bu hastalıktan kurtulmak için bir avuç bulguru tuz ile karıştırıp nehre ya da göle atarlarmış. Bazen yarmayı tuz katmadan bir beze sarıp suya akıtırlar ve “Nereden geldiyse oraya git, İye'ne götür” derlermiş. Sibirya Tatarları *Su İyesi*'ni hoşnut etmek için bütün bir ekmeği pişirip suya bırakırlar.

İnsanlar her zaman bu yaratığın merhametine sığınmışlardır. Daha önce bilmedikleri bir suya girmeden veya bir çeşmeden su almadan önce, kadınlar saç örgülerinden bir tane saç teli, erkekler sakal ve bıyıklarından birer kıl, ya da gömlek veya yazma kenarından bir parça ip söküp suya atarlar ve “Sana yağlık, bana sağlık” derlermiş. Yani bu şekilde suya kurban verirmiş. Gıylmanov'a göre, en eski devirlerde *Su Babası*'na kızları da kurban ederlermiş (1996: 128). Bugün bu bilginin ne kadar gerçek olduğunu anlayabilmek çok zordur. Fakat bazı yörelerde günümüze dek korunan bir gelenek vardır. Bu gelenek de yeni evlenen kızları gelin geldiği köyün suyunda yaşayan *Su Babası*'na tanıtmak amacıyla (Su Babasına *kurban*, *kahn* da derler) suya atmaktır.

Su İyesi ise *Su Babası*'ndan daha genç ve daha tecrübesiz olurmuş. Onun huyunu anlayabilmek neredeyse imkânsızmış. Hiç beklenmeyen bir anda suyu dalgalandırıp barajları yıkabilir, hayvanların, insanların boğulup ölmesine neden olabilirmiş. Suyun berraklığına, soğukluğuna hayran kalındığında da *Su İyesi*'nin zarar vereceğine inanılır. *Su İyesi*'niyatıştırmak için *Su Baba-*

si'na uygulanan çarelere başvururlarmış. *Su İyesi*'nin parası pulu da bolmuş, bu yüzden çoğu zaman çarşıda sebze meyve satın alırken “görülürmüş”.

Su Anası, isminden de belli olduğu gibi kadındır. Tatarlar arasında onun *Su Babası*'nın ya da *Su İyesi*'nin karısı olduğu söylenir. *Su Babası* ve *Su İyesi*'nden farklı olarak *Su Anası* su kenarına çıkmay

Eskiden dilek tutup çeşme oluşuna paçavra takma âdeti de varmış. Hasta insanlar bugün de şafak sökmeden çeşmeye gidip su alırlar ve bu su ile yıkanır. Ona, *Tan Suyu* derler ve bin bir derde derman olduğunu söylerler. Hamile kalmak isteyen kadınlar da bu su ile yıkanır, ilk çocuğunu doğuran kadınlar da bebeklerini ilk kez çeşme suyu ile yıkamaya çalışırlar. Bir türküde buna dair şöyle söylenmektedir:

Änkäy benze Sönnän alp qaytqan, Anne bizi Sön'den getirmiştir,
Sön suwında yuğan iñ elek. Sön suyunda yıkamış önce.

Bahtsız gelinler de sıkıntılarını çeşmeye ya da çeşmeye su almaya gelen kendisi gibi kederli başka gelinlere anlatmışlar ve bu sefer çeşme mutsuzluğun şahidi olmuştur. Tatar Türklerinde “Erenler Çeşmesi” adı ile bilinen kutsal yerler de çoktur. Bu çeşmeler genelde eren insana ait mezarın yakınında bulunurlar ve hepsinin ayrı hikâyesi vardır. İnsanlar eskiden beri bu çeşmelerin yanında kurban keserler, sadaka verirler, adak adarlar.

Çeşmeler, kurumamaları için iyi kalpli insanlar tarafından ara sıra mutlaka temizlenmelidir. Ayrıca eskiden çeşmeye yüzük atıp fal da açarlarmış. Bu konu *Cidegen Çişme* adlı Tatar halk türküsünde anlatılmaktadır.

Sonuç

Tatar Türkleri İslam dinini çok erken dönemde kabul ettikleri halde, halkın belleğinde asırlarca koruna gelen iyeler, mitolojik yaratıklar ve kara ruhlar, teknolojinin çok ilerlediği bu zamanda bile çok ilginç ve gizemli varlıklar olarak algılanmaya devam etmekte ve bize halkın en eski devirlerde oluşan görüşlerini ulaştırmaktadırlar. İslam dini Tanrılara dokunsa da mitolojik yaratıkları, aralarına sadece birkaç yeni tip ekleyip (şeytan, cin, peri) oldukları gibi bırakmıştır.

Halk belleğinde ürkütücü yapıları ile yaşayan mitolojik yaratıklar aslında insanları doğaya ve yakın çevreye saygı ile bakmaya alıştırmaktadır. Ayrıca insanları temizliğe, her işi zamanında yapmaya ve başladıkları işleri tamamlamaya sevk etmektedirler.

Sovyet döneminde mitolojik varlıklara ve bunlarla ilgili hikâyelere gericilik mirası olarak bakıldığı halde Tatar Türkleri bu varlıkları hayatlarından silip atamamışlardır. Üstelik *Şüräle*, *Su Anası* gibi bazı yaratıklar Tatarların değişmez bir simgesine dönüşmüştür. Bu yaratıklarla ilgili birçok şiir, hikâye, dram (Mansur Gıylacev'in *Bıçura* adlı dramı, T. Minnulin'in, Z. Hakim'in eserleri) ve bale (Ferit Yarullin'in *Şüräle* balesi) yazılmış, heykeller dikilmiş (meselâ Baki Urmançe'nin yaptığı *Şüräle* heykeli), resimler yapılmıştır (Ahsan Fathutdinov'un *İyeler* konulu resimleri). Geçen asrın 90'lı yıllarında milli özüne dönmeye başlayan ve milli yüzünü gelecek kuşaklara ulaştırmak isteyen Tatar Türkleri her şeyden önce Tataristan'ın başkenti Kazan şehrinin

- Sedova, L. (1986) *"Mordovskiye Bliçki O yazıçeskih Pokrovitelyah Lesa i Vodt."*, Folklor Narodov RSFSR, Ufa: Başkirski Gosuniversitet.
- Tatar Hahq İcatı. Rivayätläär häm Legendalar (1987)*, Qazan: Tatarstan Kitap Näşriyatı.
- "Tatar Horafatı." *"Añ"*, 1913, N-13, 230-232 s., n-14, 245-248 s., N- 15, 259-261 s., N-16, 282-283 s.
- Tatar Miflan. G. Gylmanov Hikäyäläwendä (1996)*, 1. Kitap, Qazan: Tatarstan Kitap Näşriyatı.
- _____ (1999), 2. Kitap, Qazan: Tatarstan Kitap Näşriyatı.
- Urazman, Räuüfä (1992), *Tatar Halkımñ Yolalan häm Bäyrämnäre*, Qazan: Tatarstan Kitap Näşriyatı.
- Zamaletdinov, Lenar (1979), "O Mifologiçeskoj Osnove Skazki "Şurale", *Gabdulla Tukay. Material Nauçnoy Konferentsii i Yubeleynih Torjestv, Posveşonmh 90-letiyu So Dnya Rojdeniya Poeta*, Kazan: Tatarskoje Knijnoje İzdatelstvo.

Tatar Turks' Myths and Beliefs on Mythological Beings (Creatures and Spirits)

Assist. Prof. Dr. Çulpan ZARİPOVA ÇETİN*

Abstracts: Folk beliefs, which have their source in the history, culture, and geography of a people, are among the most significant factors determining the identity and characteristic features of a nation. In Tatar folk literature myths on mythological beings are often stories written in prose, describing supernatural creatures and spirits. These stories describe “encounters” between humans on the one hand and various mythological creatures on the other. Among these are Sürale, the creature of the woods, the Mother of the Waters, the Father of the Waters, the Spirit of the Waters, the Spirit of the Home, Biçura, and Örak, believed to possess the souls of murdered people. Today too these mythological beings play a very significant role in the life of the Tatars, and they figure widely in Tatar literature. These mythological beliefs help Tatar Turks to perceive themselves as a part of the universe.

Key Words: Tatar, Mythology, Tatar folk literature, creatures

*Muğla University, Faculty of Science and Letters, Department of Modern Turkish Dialects / MUĞLA
chulpancetin@mynet.com

()

*

: Вераования народа, возникшие из истории, культуры и даже из населяемой географии, являются одним из важных факторов, обозначающих особенности характеристики и личности нации. Мифы, связанные с мифологическим достоянием в татарской народной литературе, это прежде всего произведения, написанные в прозаической форме о владельцах и сверхъестественных существах. Эти произведения рассказывают о "столкновении" мифологических существ таких как лесное существо Щюрале, водяных Водной Матери, Водного Деда, Водного владельца, домовых Домашнего Владельца, Бичуры, верующих в духов убитых людей Орак (Хортлак) и людей. Татары до сих пор "существуют наряду" с мифологическими существами, созданными еще в древние времена и используют их в качестве темы для литературных произведений. Это верование помогает татарам чувствовать себя частью вселенной.

: татар, Мифология, Татарская народная литература, существа

* Университет Мула, Факультет Естествознания, Отделение современных Тюркских Наречий / МУЛА
chulpancetin@my.net.com